

Юрій БРЯЗГУНОВ, заслужений журналіст України
e-mail: bryazgunov@ukr.net
Київ, Україна

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ ВОРОНЕЗЬКОГО КРАЮ

Т. Шевченко за життя відвідував Слобожанщину, але не був на її східній частині – Подонні, де ці терени із XVI–XVII ст. масово колонізували українці. Але через брата Йосипа, донька якого Васса переїхала до Росії на Воронежщині, мав родинну причетність до краю, де й нині мешкають її нащадки. Однак не лише родинні зв'язки поєднували Тараса Шевченка зі Східною Слобожанщиною. Після переїзду із Санкт-Петербурга до Києва, він заприятелював з Миколою Костомаровим, який народився й зростав у с. Юрасівка на Воронежщині (нині – Ольховатський район цієї області). Дружні й предметні зв'язки мав Великий Кобзар і з іншим воронезьким етнографом, письменником і видавцем – О. Афанасьєвим (Чужбинським). У статті також ідеться про заходи місцевої української спільноти на пошанування Кобзаря та про антишевченківську, українофобську кампанію у краї; звернено увагу на стан активності місцевих українців у зв'язку з російсько-українською війною.

Ключові слова: Т. Шевченко, українці Воронежщини, Йосип і Васса Шевченки, М. Костомаров.

Актуальність теми зумовлена найперше трагічними подіями останнього десятиріччя в Україні, зокрема на Слобожанщині, внаслідок російської агресії на наші терени. Зрозумілим стає й вибір **об'єкта** висвітлення, коли згадати, що південні та східні землі Слобожанщини містяться на території Воронежської, Білгородської, деяких інших областей Російської Федерації, де компактно мешкають сотні тисяч осіб української національності. Понад тисячокілометрова лінія фронту нині перервала колись безперешкодні зв'язки українців Подоння з історичною Батьківщиною, відтак унаслідок тамтешньої брутальної

пропаганди зумовила негативний вплив на їхню свідомість і світосприйняття. Тому виправданим є й **предмет** дослідження: роль і вплив через особисті зв'язки Великого Кобзаря на українську спільноту Воронезького краю, що, певне, має сприяти збереженню пам'яті про її походження й поступове укорінення на цій території.

Водночас треба зазначити, що особисто Тарас Григорович Шевченко не перебував на території тодішньої Воронезької губернії царської імперії. Проте, як свідчать дослідники історії Східної Слобожанщини, до якої належать південні райони нинішньої Воронезької області РФ, родина Великого Кобзаря кривно представлена у цьому куточку Подоння по лінії його рідного брата Йосипа Григоровича Шевченка. Свого часу його донька Васса Йосипівна переїхала до міста Россоші, де, як і у ще понад десяти південних районах краю, ось уже більше 370 років компактно проживають українці. Шляхи Тараса Григоровича Слобожанщиною обмежилися сусідньою Сумщиною, що, як і частина Воронежчини, належить до цього етнографічного регіону.

Початок колонізації краю – колись Дикого поля – припадає на рубіж XVI–XVII століть, але найпотужніші потоки переселенців з України в цей край сталися після трагедії Берестечка та Білоцерківської угоди Богдана Хмельницького з Річчю Посполитою, згодом – під час Руїни та вже у XVIII ст. Понад тисяча козацьких родин під проводом полковника І. Дзінковського (Зіньковського) заснували 1652 р. тут місто Острогозьк, що стало військово-адміністративним центром першого із п'яти Слобідських полків. Як стверджував історик Д. Багалій, оці перші поселенці на притоках Дону – річках Тиха Сосна, Чорна Калитва, Острогоща, інших – прибули на суціль неосвоєні землі з власним адміністративно-полковим, сотенним устроєм, зі своїми священниками. А ще, переконував академік, у середовищі переселенців побутував тоді особливий культ освіти, бо, вкорінюючись у цій частині Слобожанщини, козаки з Чернігівщини, Поділля, Волині споруджували не лише фортеці, остроги та засіки, а й церкви, братські школи та навчальні будинки. Уся наука, підкреслював Д. Багалій, мала вестися

рідною для дяків-викладачів та учнів мовою, з одночасним викладанням церковнослов'янської та тієї, що нею розмовляли московити. Система, методика викладання навчальних предметів, звичаї, мова й зв'язок із церквою – все це генетично пов'язувало колоністів з українськими братськими школами. "Просвіта тоді в Україні стояла високо, і переселенці перенесли її з собою", – резюмував видатний історик (Багалій, 193, с. 23–29, 39, 191–192, 197).

Наступні хвилі переселенців з України продовжували екстраполювати на терени колишнього Дикого поля не лише релігійно-освітні, а й демократичні, побутово-економічні засади, притаманні козацькій Україні. Д. Багалій, посилаючись на інших дослідників краю, доводить, що в українських поселенців за 150 років колонізаційної діяльності у цих степах мав виробитися особливий характер із суворими рисами та жорсткістю, але водночас і з підприємливістю, що з покоління до покоління забезпечувала їм переваги в промисловому й аграрному надзайдах з півночі. Відтак економічне піднесення сприяло й всебічному зростанню українців (Багалій, 1887, с. 352–353). Отож, уже в ХІХ ст. донька Йосипа Григоровича Шевченка Васса таким чином укоренилася в передмісті слобожанської Россоші, де й дотепер мешкають її нащадки.

Однак не лише родинні зв'язки поєднували Тараса Шевченка зі Східною Слобожанщиною. Після переїзду із Санкт-Петербурга до Києва, де поет і художник почав працювати в Університеті Святого Володимира, він познайомився з Миколою Костомаровим, який народився й зростав у с. Юрасівка на Воронезьчині (нині – Ольховатський район цієї області). Мати його була україankoю, батько – нащадок Самсона Костомарова, котрий утік із Московського князівства в Литву під час Опричини, де, як згадував історик і письменник М. Костомаров, у королівстві "був ласкаво прийнятий Сігізмундом Августом" і отримав від монарха помістя на Волині. Його внук Петро Костомаров пристав до Б. Хмельницького, відтак після катастрофи під Берестечком зазнав баніції (вигнання), втратив своє помістя, тож з іншими переселенцями, в числі вже згаданої тисячі сімей під проводом

І. Дзінковського, отаборився в акваторії Дону (Костомаров, 1989, с. 426–427). М. Грушевський, зі свого боку, звертає увагу на емоційне твердження М. Костомарова, що подніпряни й бужани "складали на волові вози або сані своє майно, палили свої хати й клуні, щоб останки їх худоби не лишилися ворогам, і мандрували цілими селами шукати іншої України". Відтак менше пів року знадобилося, аби на просторах від Путивля до Острогозька з'явилося чимало осад, із яких виросли міста й багаті містечка (Грушевський, 1996, с. 414–415).

Тісна професійна співдружність Т. Г. Шевченка з М. І. Костомаровим у період його діяльності в "Тимчасовій комісії для розбору древніх актів", відтак соціально-політична та світоглядна позиція – в контексті існування Кирило-Мефодіївського братства – висвітлена й досліджена доволі ґрунтовно й широко. На наш погляд, дещо затіняється на такому тлі роль воронежця М. Костомарова як одного з перших шевченкознавців, який наголошував на народності поезії Великого Кобзаря та її світовому значенні (Кондуфор (Ред.), 1984, т. 2, с. 144–148, 165–166). Іще в тоталітарні часи радянщини більше акцентувалося на тому, що Т. Шевченко не повністю поділяв його помірковані погляди в програмі братства, хоча своєю креативністю впливав на творчість М. Костомарова. Акцентувалося на революційності першого та лібералізмі другого задля протиставлення одне одному.

Авторові цих рядків цікаво було дізнатися під час журналістських відряджень на Воронежчину, що М. Костомаров подарував землякам із місцевої громади кілька тисяч російських рублів на спорудження школи в Юрасівці, котру й було згодом збудовано. Однак у радянські часи її було занедбано й знецінено: у приміщенні колишнього освітнього закладу тамтешній колгосп розмістив склад запчастин сільгосптехніки. У середині 1990-х років про М. Костомарова у цій сплундрованій споруді нагадував лише маленький куточок на підлозі, де на газетці було розкладено кілька його книг і київський журнал "Україна" зі статтею про великого українця. Доводилося звертати увагу місцевих інтелігентів і письменників із Києва на таку гнітючу ситуацію. Крига скресла, коли за

справу взялися журналісти ольховатської районної газети й деяких воронезьких видань, відтак будинок колишнього складу відреставрували й відкрили в його оновленому приміщенні музей М. Костомарова, де в експонатах згадується Т. Шевченко.

Дружні й предметні зв'язки мав Великий Кобзар і з іншим воронезьким етнографом, письменником і видавцем – О. Афанасьєвим (Чужбинським), дитинство якого минуло в батьківському помісті на Полтавщині. Чотирнадцятилітнім він вступив до Ніжинської гімназії, де товаришував із Євгеном Гребінкою, автором пісні "Очі чорні", роману "Чайковський". Перед тим цей відомий навчальний заклад закінчив Микола Гоголь. Доля привела Афанасьєва до Східної Слобожанщини, де він почав редагувати "Воронежские губернские ведомости", відтак уже в першому номері газети Чужбинський опублікував звернення до місцевого губернатора, акцентуючи увагу, що часопис має не просто призвичаювати людей до читання, а й розміщати матеріали мовою народною, з орієнтуванням на нижчі класи. І слово газетяра й етнографа не розходилося з ділом: "Губернские ведомости" впродовж 1847–1849 рр. почали регулярно друкувати окремі статті й навіть підбірки українською мовою, правда, російською транскрипцією, ще й були дещо засмічені суржилом (Брызгунов, 2002а, с. 47). Проте, вважається, що й це стало тоді гідним вчинком, позаяк, приміром, журнал "Основа" вийшов на початку 1860-х, а перший номер воронезького часопису за редагування О. Афанасьєва – 19 липня 1847 р. – всього лише за сім літ після появи "Кобзаря". Цікава деталь: кожен номер "Воронежских ведомостей" підписував до друку особисто губернатор краю, тож він наперед знав зміст і спрямованість часопису.

Доволі відомий факт приїзду 1845 р. Тараса Шевченка до Києва, де він оселився на Козинці (нині – провулок Шевченка, 8-а біля майдану Незалежності: у колишньому будинку Житницьких – тепер Будинок-музей Великого Кобзаря). Помешкання він ділив із художником М. Сажиним та О. Афанасьєвим-Чужбинським. Уже 1861 р. О. С. Афанасьєв-Чужбинський, що, до слова, заслужив увагу й своїм розлогим

дослідженням різних регіонів України, видав "Спогади про Тараса Шевченка".

Воронезький край за свою понад 300-літню історію його освоєння українцями пов'язаний і з іншими видатними особами. Згадаймо слова Тараса Шевченка, як він "карався, мучився, але не каюся... і списував Сковороду", відтак прослідкуємо біографію знаменитого філософа, постать якого стоїть поруч Вольтера, Дідро, Руссо, інших відомих мислителів, отож побачимо його живий зв'язок зі Східною Слобожанщиною та її інтелектуальною елітою, зокрема з нащадками та відгалуженнями родин колишніх очільників Острогозького полку. Із місцевою елітою мала зв'язок і Леся Українка. Загалом Воронезький край дав чимало письменників, що різним чином пов'язані з українською спільнотою. Приміром, згадуючи двох нобелівських лауреатів – І. Буніна та М. Шолохова, зауважмо, що мати Михайла була україркою із тамтешнього Богучара, де автор "Тихого Дону" навчався в місцевій гімназії. Поет О. Кольцов збирав фольклор, зокрема – пісні українською. Чимало письменників і публіцистів використовували українську в період коренізації 1920-х – початку 1930-х рр., що була брутально припинена в час Голодомору, який забрав сотні тисяч життів місцевих українців. Відомий письменник Євген Плужник, репресований у 1930-х, із воронезької Кантемирівки переїхав до України, де став класиком сучасної української прози.

Нині триває жорстока агресія РФ, що вбиває тисячі українців і нищить наші міста й села. Але доречно буде нагадати, що постать Тараса Шевченка на теренах Воронезького краю мало не в прямому сенсі першою стала на прох з тамтешніми шовіністами ще задовго не лише до 24 лютого 2022 р., а й 2014-го. У вже згаданій Россоші, де регулярно проводився фестиваль творчості української спільноти, на території тамтешньої школи № 10 було встановлено пам'ятний знак-камінь із металевою табличкою й написом, що тут буде споруджено монумент Великому Кобзареві. Цей національний порух душі місцевої української спільноти викликав брутальний спротив воронезьких

шовіністів, яким не до вподоби були й інші заходи, зокрема й згаданий фестиваль творчості українців краю. У першому такому національно-культурному форумі, у програмі якого не було політики, якоїсь ідеології, а лише – народні пісні, танці, декламування віршів українських класиків, художні твори, вишиванки й навіть виставка лозоплетіння, взяли участь лише два райони – Россошанський і Ольховатський. Представникам інших понад десяти заборонили їхати до міста погрозами й репресіями. На другий прибули три місцеві регіони, але далі українці проявили стійкість, отож у заходах фестивалю брало участь вже значно більше районів області (Брязгунов, 2002b, с. 16–17).

До початку російсько-української війни в день народження Великого Кобзаря місцеве товариство української спільноти "Перевесло" імені Т. Г. Шевченка регулярно проводило урочисті засідання з подальшими виступами учасників художньої самодіяльності, де звучали твори видатного поета і художника. Уперше Тарасове слово пролунало на Воронежчині в березні 1992 р. на вечорах його пам'яті, тож відтоді понад двадцять років такі заходи були регулярними (Бірюк, 1992, с. 111–119). Не забували пошановувати земляки й побратима Тараса Григоровича – Миколу Костомарова у травневий день його народження в Юрасівці.

Однак шалена кампанія проти особи Тараса Шевченка розгорнулася в обласній пресі ще 2001 р.: українофоби агресивно ставили питання, чи потрібен пам'ятник Великому Кобзареві в Россоші? Опускалися до рівня шовіністів XIX ст. Суворіна, Белінського з їхнім відомим несприйняттям творчості Т. Шевченка. Місцева українська громада давала адекватну відсіч провокаторам і припиняла brutальні напади на особу Пророка нації. Але з приводу увіковічення його скульптурного образу справа так і не зрушила з місця, бо пам'ятник досі не споруджено (Бірюк, 2001).

Проте є в питанні пошанування великих українців і певний поступ: у центрі Острогозька встановлено пам'ятний знак

гетьманові І. Мазепі, де він перебував після вдалих козацьких походів на Азов (Брязгунов, 2006, с. 166–168). Були експозиції національного гатунку в місцевому музеї колишнього полкового міста, зокрема й картини художника Івана Крамського, у творчості якого – чимала українська тематика, найперше – знаменитий портрет Великого Кобзаря, що став мало не еталоном у розлогій образотворчій шевченкіані. У ХХ ст. цей образ прикрашав поштові листівки та марки. Родом І. Крамський із с. Нова Сотня – недалеко від Юрасівки; після переїзду до Санкт-Петербурга навчався в тій же Академії мистецтв, що й Тарас Шевченко.

Нині зв'язок із територіями Воронежчини, де компактно мешкають українці, через війну перервано, хоча завдяки "світовій павутинці" іноді вдається щось дізнатися про тамтешню діаспору. Але, судячи з усього, діяльність місцевого товариства українців "Перевесло" ім. Т. Г. Шевченка непомітна, про згаданий фестиваль, інші традиційні заходи також немає повідомлень. Проте є сподівання, що після війни українська ватра у Воронежському краї запалає потужніше.

Список використаних джерел

- Багалій, Д. І. (1993). *Історія Слобідської України*. Дельта.
- Багалей, Д. І. (1887). *Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства*. Изд. Имп. о-ва истории и древностей рос. при Моск. ун-те.
- Бірюк, Н. (2001). Тарас Шевченко в кривом зеркале предвзятых взглядов. *Воронежская неделя*, 8–14 серпня.
- Бірюк, М. (1992). Українська діаспора Воронежчини. *Золоті ворота*, вип. 2.
- Брязгунов, Ю. А. (2006). Воронежчина. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 5. Ін-т енциклопедичних досліджень НАНУ.
- Брязгунов, Ю. (2002). Мова воронезьких українців: життестійкість у чужому середовищі. *Мандрівець*, 6, листопад-грудень.
- Брязгунов, Ю. (2002). Спадкоємці козацької слави. *Українська культура*, 8, серпень.
- Грушевський, М. (1996). *Історія України-Руси*: в 11 т., 12 кн. Т. 9. Кн. 1. Наукова думка.
- Кондуфор, Ю. Ю. (Ред.) (1984). *История Киева: в 3 т., 4 кн. Т. 2*. Наукова думка.
- Костомаров, Н. И. (1989). *Исторические произведения. Автобиография*. Изд-во КГУ.

References

- Bahalii, D. I. (1993). *History of Sloboda Ukraine*. Delta [in Ukrainian].
- Bahalii, D. I. (1887). *Essays from the history of colonization of the steppe outskirts of the Moscow state*. Izd. Imp. o-va istorii i drevnostej ros. pri Mosk. un-te [in Russian].
- Biriuk, N. (2001). Taras Shevchenko in the crooked mirror of biased views. *Voronezh week*, august 8–14 [in Russian].
- Biriuk, M. (1992). Ukrainian diaspora of Voronezh region. *Golden Gate*, issue 2 [in Ukrainian].
- Briazhunov, Yu. A. (2006). Voronezh region. *Encyclopedia of modern Ukraine*. T. 5. Institute of encyclopedic studies of the National Academy of Sciences [in Russian].
- Briazhunov, Yu. (2002). Language of Voronezh Ukrainians: viability in a foreign environment. *Mandrivets*, 6, November-December [in Ukrainian].
- Briazhunov, Yu. (2002). Heirs of Cossack glory. *Ukrainian culture*, 8, August [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1996). *History of Ukraine-Rus*: in 11 volumes, 12 books. T. 9. Book 1. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kondufor, Yu. Yu. (Ed.). (1984). *History of Kyiv*: In 3 volumes, 4 books. V. 2. Naukova dumka [in Russian].
- Kostomarov, N. I. (1989). *Historical works. Autobiography*. KSU Publishing House [in Russian].

Отримано редакцією журналу / Received: 30.05.25

Прорецензовано / Revised: 03.10.25

Схвалено до друку / Accepted: 03.11.25

Jurii BRIAZGHUNOV, Honored Journalist of Ukraine

e-mail: bryazgunov@ukr.net

Kyiv, Ukraine

TARAS SHEVCHENKO IN THE LIFE OF UKRAINIANS OF THE VORONEZH REGION

Taras Shevchenko didn't visit the Slobozhansky Podonya, wich was colonized by Ukrainians in the 16th – 17th centuries. But the daughter of his brother Joseph Vass settled in Rossosh in the Voronezh region, where her descendants still live. T. Shevchenko contracted a friendship with the Voronezh historian M. Kostomarov. However, it was not only family ties that connected Taras Shevchenko with the Eastern Slobozhanshchyna. After moving from St. Petersburg to Kyiv, he became friends with Mykola Kostomarov, who was born and raised in the village of Yurasivka in the Voronezh region (now Olkhovatsky district of this region). The Great Kobzar also had friendly and substantive ties with another Voronezh ethnographer, writer and publisher – O. Afanasiev (Chuzhbinsky). The article also discusses the events of the local Ukrainian community in honor of the Kobzar and the anti-Shevchenko, Ukrainophobic campaign in the region;

attention is drawn to the state of activity of local Ukrainians in connection with the Russian-Ukrainian war.

Keywords: *T. Shevchenko, Ukrainians of the Voronezh region, Joseph and Vass Shevchenko, M. Kostomarov.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.